

Dočasnost znamenala 23 roků, od 20. srpna 1968 do 30. června 1991

Dokumentace o pobytu sovětských vojsk v Československu

Jindřich Pecka a kol.: Sovětská armáda v Československu, 1968–1989. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Praha 1996, 232 stran, ISBN 80-85270-54-4.

Jindřich Pecka (ed.): Odsun sovětských vojsk z Československa, 1989–1991. Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Praha 1996, 352 stran, ISBN 80-85270-53-6.

Ještě před sedmi lety se mnozí vtipákové potutelně vpytávali svých známých, zda vědí, jaká je jednotka dočasnosti. „No, přece jeden furt,“ odpovídali. Dnes již nejenom víme, že zmíněný „furt“ znamenal 23 roků, ale máme také k dispozici důkladnou a podrobnou dokumentaci o pobytu a odsunu sovětských vojsk, která okupovala naši zemi od oné osudné noci v srpnu 1968. Okupaci ukončil historický společenský přerod u nás a ve světě koncem osmdesátých let a pobyt okupačních vojsk pak ukončila významná jednání československé porevoluční diplomacie, která byla bezpochyby největším a nejvýznamnějším úspěchem naší zahraniční politiky. Nejen odborná, ale i širší veřejnost má nyní možnost se o tom přesvědčit.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky vydal na konci loňského roku dvě pozoruhodné knihy o této problematice. Snad stojí za zmínku, že obě byly v tomto úspěšném ústavu prezentovány symbolicky 12. prosince 1996, tedy v den, kdy za minulého režimu končil vždy nuceně oslavovaný Měsíc československo-sovětského přátelství. Obě publikace jsou znamenitým počinem českých historiků, zejména zástupce ředitele zmíněného ústavu dr. Jindřicha Pecky. První z nich, zpracovaná Jindřichem Peckou a jeho dalšími spolupracovníky, nese název *Sovětská armáda v Československu, 1968–1989*. Druhou její editor J. Pecka nazval *Odsun sovětských vojsk z Československa, 1989–1991*. Obě knihy mají dokumentační charakter a neocenitelnou vypovídací hodnotu o nedávné historii.

První kniha *Sovětská armáda v Československu, 1968–1989* je podrobným chronologickým přehledem o vstupu, pobytu a odsunu těchto vojsk, jak šel den za dnem a jak se odvíjelo drama okupace i jejího konce. Čtenář má možnost se v ní seznámit mj. s dosud málo známými fakty o osudné noci z 20. na 21. srpna 1968 a o tom, co vpádu okupačních vojsk bezprostředně předcházelo, o zatčení československých představitelů a o jejich zavlčení do SSSR i o okolnostech tzv. moskevských jednání, o tom, jak se prosazoval a zabydloval okupační režim. Může pak sledovat průběh okupace v následujících dvou desetiletích, různá (i zákulisní) jednání, počínání kolaborantů, aroganci okupantů, různé incidenty i občanský odpor a vůli skoncovat s potupným potlačením nezávislosti a suverenity.

Je pochopitelné, že se do tak úctyhodné faktografie může mezi několik tisícovek konkrétních údajů vloudit i drobná nepřesnost. Našel jsem ji např. v chronologii neděle 25. srpna 1968, kdy se připomíná, že se kvečeru konala na ÚV KSČ tisková konference V. Šilhana. Zmíněná budova byla však obsazena okupanty a já jsem se této zakonspirované tiskové konference zúčastnil v jedné promítací síni Československého filmu v paláci Lucerna. Na schůzce K. Hoffmanna na Ústřední správě spojů (strana 14) byli přítomni náměstci ředitele Československého rozhlasu Karel Hrabal a Rostislav Běhal...

Kromě chronologie obsahuje tato kniha čtrnáct velmi důležitých příloh, které vypovídají např. o dislokaci sovětských vojsk u nás a o jejich velitelích, o nejrůznějších incidentech a o škodách, které vojska způsobila, o různých jednáních a dohodách. Je zde i přehled československých pohledávek vůči okupantům a organizace jejich odsunu. Jen na okraj lze poznamenat, že sovětská vojska byla na území Československa umístěna v 83 posádkách

a že napáchala těžko přesně vyčíslitelné hmotné škody, jdoucí do miliard korun. Jen na ekologickém poškození životního prostředí činil rozsah požadovaných náhrad skoro 3,5 mld. korun, do čehož nejsou započítány škody na půdním fondu ani na lesním hospodářství.

Druhá kniha *Odsun sovětských vojsk z Československa, 1989–1991* je vlastně vylíčením jedné z významných kapitol československé zahraniční politiky a umu našich diplomatů. Spolu s úvodní studií editora Jindřicha Pecky obsahuje 100 nejdůležitějších dokumentů z 347 dosud přístupných a čítajících 2 666 stran, týkajících se problematiky a historie odsunu sovětských vojsk po roce 1989. I ona je doplněna podrobnými rejstříky a přílohami s přehledy a se statistickými tabulkami o pobytu vojsk a o zabezpečení jejich odchodu.

Nejen v úvodní zasvěcené studii, ale přímo řečí autentických dokumentů publikace líčí složitost jednání o odchodu vojsk, která nebyla tak jednoduchá a bezproblémová, jak by se mohlo na první pohled zdát. Přitom je nutné upozornit málo znalého čtenáře, že nejde vůbec o suchopárné čtení běžných archiválií, ale o soubor dokladů a svědectví o aktivitách plných dramatických zvratů a napětí. Je přirozené, že prameny k této problematice nejsou zatím přístupné, neboť jsou chráněny státním tajemstvím a zákonnou lhůtou třiceti let. Nedostupný je pochopitelně spisový materiál Generálního štábu Armády ČR a samozřejmě i bývalého SSSR. Proto v knize najdeme dokumenty většinou druhotné, neoficiální provenience, často ze soukromých zdrojů, tedy různé zápisy, hlášení, kopie nezveřejněných dokumentů, podkladů k nim apod. Tím živější řečí ovšem často vypovídají o detailech mnohých skutečností a dějů.

Jistě je možné poznamenat, že díky pečlivě vedenému účetnictví paní účetní jednoho severočeského města jsou k dispozici doklady o tom, co vše plynulo z peněz tehdejších národních výborů nejbližším sovětským posádkám. Faktury a účty např. dokládají, že si tyto posádky nechávaly proplácet i pohoštění pro pionýry, které si samy pozvaly na návštěvu. Z knihy se dozvíme, že existoval tzv. Program 230, který nebyl ničím jiným než zvláštním kontem zřízeným k úhradě akcí ve prospěch Sovětské armády, na něž musely povinně přispívat všechny důležitější podniky. Toto konto obhospodařovaly krajské národní výbory. Dozvíme se rovněž, že sovětská vojska u nás nelegálně postavili asi 3 000 tzv. černých staveb, tedy bez jakéhokoli povolení, většinou krajně závadných, ačkoli podle Smlouvy o podmínkách dočasného pobytu č. 11/1968 Sb. podléhali i se svými rodinami platným československým zákonům.

Těžšíště publikace ovšem spočívá ve vylíčení a zdokumentování diplomatických jednání o odchodu vojsk, která však také leckdy nepostrádají četné pikantnosti, což jen dosvědčuje jejich nelehký průběh. J. Pecka sleduje požadavek československé veřejnosti na stažení a odchod okupačních vojsk od samého počátku v srpnu 1968 před dokumenty Charty 77 a dalších občanských iniciativ až k ultimativním požadavkům Občanského fóra a k tajným jednáním v prvních porevolučních měsících. Přibližuje jejich atmosféru, pozadí i aktivity těch našich odborníků, kteří se na jednáních se sovětskou stranou podíleli či je připravovali. Na předním místě to byly nejprve komise odborné, složené především z řad diplomatů a vojáků. Nelze nepřipomenout činnost českých diplomatů Jaroslava Šedivého a Luboše Dobrovského či generála Rudolfa Ducháčka, samozřejmě pak ministra zahraničí Jiřího Dienstbiera. V této souvislosti je možné ocitovat krátkou pasáž ze záznamu jednání J. Dienstbiera dne 20. prosince 1989 v Moskvě s ministrem Ševardnadzem, který přiznal, že vstup vojsk v roce 1968 byl chybným krokem a že Sověti byli „připraveni to prohlásit už v roce 1985, ale museli jsme počítat s pozicí čs. vedení“. To však nemohlo takovou věc připustit a zde je asi možné hledat příčinu velkého zklamání československé veřejnosti z návštěvy M. Gorbačova u nás v březnu 1987. Dále je nutné samozřejmě ocenit i práci dvou parlamentních komisí, v nichž exceloval Michael Kocáb.

Přilíšná ochota sovětských orgánů a představitelů k odvolání vojsk a k jejich odchodu z Československa nebyla, a proto jejich vyjednávači všemožně protahovali a komplikovali jednání. Dovolávali se legality přítomnosti vojsk na základě smlouvy z 18. října 1968. Poté

chtěli řešit odchod v rámci odzbrojovacího procesu v Evropě, v souvislosti s existencí NATO, revanšisty v SRN atd., čímž by se bezpochyby odsun vojsk velmi opozdil.

Vláda národního porozumění chápala však tuto otázku jako jednoznačně bilaterální a odmítala pouhou změnu režimu přítomnosti vojsk. Sovětská strana totiž trvala na formulaci „jednání o dočasném pobytu“, československá strana na pojmech „odchod“ nebo „stahování vojska“ a na co nejkratší lhůtě. Sověti navrhovali pět let, československá diplomacie jeden rok. Prezident Václav Havel nakonec vyjádřil ochotu ke kompromisu, a tak se přistoupilo na spodní hranici Gorbačova návrhu, tj. na limit 18 měsíců. A ten byl přes všechny svízele a překážky nakonec dodržen.

Předmětem ostrých výměn názorů byly i procedurální otázky, zda přijatá rozhodnutí budou mít formu smlouvy, dohody či protokolu. K němu se přiklápěla sovětská strana. Československým expertům se nakonec podařilo prosadit formu mezivládní dohody.

Kniha popisuje všechna důležitá jednání na nejrůznějších úrovních. Lze z nich vycítit i to, jak sovětské vyjednavače iritovalo sebevědomé vystupování československých partnerů, protože byli dosud zvyklí u svých bývalých satelitů na podřízenost a plnění příkazů. Docházelo proto i ke komickým situacím. Když např. 15. a 16. ledna 1990 jednal náměstek československého ministra zahraničních věcí Evžen Vacek se sovětským náměstkem I. P. Aboimovem o pojmu „odchod“ nebo „další pobyt za jiného režimu“, sklapl tento desky a prohlásil, že končí jednání a odjíždí zpátky do Moskvy. Českoslovenští diplomaté se nenechali zastrašit, řekli, že trvají na svém a že to zveřejní. Od té doby byli sovětský vyjednavači v defenzivě, i když se stále pokoušeli o různé klíčky a chytristiky.

Když se např. 16. ledna jednalo také o technických podrobnostech odsunu, vyrukoval Aboimov s požadavkem 1 800 vlaků a s pěti lety potřebnými k odvozu vojenského materiálu, což by pro malou propustnost přecladiště v Čierné pri Čope protáhlo odsun skutečně na několik roků. Generál Ducháček poznamenal, že k tomu musí stačit 800 vlaků a 6–7 měsíců. Když to přítomný sovětský generál Nikoforov uslyšel, vyskočil a označil to za „dětské propočty“. Ducháček duchapřítomně odvětil, že je to propočteno ze stejné metodiky, kterou používala vojska Varšavské smlouvy. Sovětský diplomat se zarazil. Pochopil, že přestřelil a svého generála pokáral. Tato scénka jistě svědčí i o důkladné a perfektní přípravě našich vyjednavačů. Není ovšem vyloučené, že sovětské přestřelení bylo záměrné, vezmeme-li v úvahu, že sovětské jednotky měly u nás jistou imunitu a že vlaky, které každý den po dlouhá léta odjížděly z Milovic do SSSR, byly odbavovány bez celních formalit a kontroly a že právě v době jednání byly zaplněny nejrůznějším zbožím, které sovětsští vojáci (zejména důstojníci a jejich rodiny) u nás skupili a narychlo odváželi. Nakonec to bylo tedy celkem 825 vlaků o 20 265 vagonch a dalších 11 088 železničních vozů v dílčích transportech pravidelnými nákladními vlaky. A co transporty po vlastní ose či letecky? Vždyť jen ročně minulý režim oficiálně poskytoval pro potřeby sovětských vojsk u nás 1,3 mld. Kčs.

Kolik neveselých údajů se lze dočíst o jednáních o náhradě škod způsobených československému státu a jeho občanům, a to přímo na místní úrovni. Snad stačí uvést skutečnost, že po všech strastiplných a úporných jednáních na nejrůznější úrovni neuhradila sovětská strana československým organizacím faktury ve výši asi 15 milionů Kčs za práce a služby prý pro nedostatek finančních prostředků. Federální ministerstvo kontroly však zjistilo, že z bankovního konta polního vedení Střední skupiny vojsk bylo dne 28. května 1991 „bez uvedení účelu převedeno 28 450 517 Kčs na soukromé konto československého občana. Generální prokurátor ČSFR na podnět FMK prošetřením nezjistil porušení československých zákonů“!

Tímto citátem je snad možné ukončit upozornění na obě knihy. Čtou se jedním dechem a čtenář musí mít jistě pocit radosti, že již více než sedm let žijeme ve svobodné zemi a že to, co čte a co bylo po 23 roků tvrdou realitou, je už jen historií. Bohudík, kvalifikovaně poznávanou.